

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGÍA
VASCA «JULIO DE URQUIJO»

International Journal of Basque Linguistics and Philology

LII: 1-2 (2018)

*Studia Philologica et Diachronica
in honorem Joakin Gorrotxategi*

Vasconica et Aquitanica

Joseba A. Lakarra - Blanca Urgell
(arg. / eds.)

eman ta zabal zazu

Universidad
del País Vasco

Euskal Herriko
Unibertsitatea

**NOR-NORI-NORK saileko perifrasieta aditz
laguntzaileak goi-nafarreraz:
azterketa eta proposamen berria**
*Ditransitive auxiliary verbs in indicative
and non-indicative periphrasis in High-Navarrese dialect:
an analysis and a new proposal*

Urtzi Reguero Ugarte
UPV/EHU

Abstract

*The principal aim of this essay is to analyse ditransitive auxiliary verbs in indicative and non-indicative periphrasis in High-Navarrese dialect, in texts written before 1750. Therefore, *eradun, *nin and *erazan auxiliary verbs are observed systematically in order to make a new proposal about their chronology and extension.*

Keywords: *High-Navarrese, ditransitive verbs, *eradun, *nin, *erazan, dialectalization.*

Laburpena

*Saio honek goi-nafarrerazko NOR-NORI-NORK saileko perifrasieta aditz laguntzaileez dihardu, eta horretarako 1750. urtea baino lehenagoko goi-nafarrerazko lekukotasunetan sistematikoki begiratu dira sail horretako aditz laguntzaileak. Hori dela eta, *eradun, *nin eta *erazan laguntzaileen agerraldiak aztertu eta beren kronologiaz eta hedaduraz proposamen berria egiten da.*

Hitz gakoak: *goi-nafarrera, Nor-Nori-Nork saileko aditz laguntzaileak, *eradun, *nin, *erazan, dialektalizazioa.*

1. Sarrera¹

Saio honetan goi-nafarrerazko NOR-NORI-NORK saileko perifrasiatako aditz laguntzaileak izango ditugu ikergai. 1750 aurretik ditugun lekukotasunetan sistematikoki aztertu ditugu laguntzaileak. Alde batetik, indikatiboko perifrasiatako aditz laguntzaileei begiratu eta **eradun* eta **nin* laguntzaileen agerraldiak aztertu ditugu. Hori horrela, bi aditz laguntzaileen kronologiaz proposamen bat egin dugu, eta iradoki dugu **nin* aditza, trinko gisa orokorra bada ere, laguntzaile gisa erabiltzea erdialdeko hizkera batzuek egindako berrikuntza dela. Dena den, alde aurretik adierazi nahi dugu tentu handiz egin nahi dugula proposamena, eta ez dugula inolaz ere besterik bazterten. Saio honekin erakutsi nahi duguna da **nin* laguntzailea berrikuntzat hartzeko arrazoiak egon badaudela.

Goi-nafarrerazko testu zaharretan bi aditz laguntzaileen lekukotasunak aztertu ondotik agertu zaigun galdera bati, alegia, «**nin* laguntzaile moduan arkaismoa bada eta **eradun* berrikuntza, zergatik gailendu da bien arteko lehian arkaismoa eta ez berrikuntza?» galderari erantzuna aurkitu nahian, beste galdera bat egin dugu: «Zergatik ez begiratu beste begi batzuekin eta pentsatu alderantziz izan ote daitekeen?». Galdera hori uste baino emankorragoa izan da. Euskarazko testuei begiratuta, ikusi dugu muturreko dialektoetan, hots, Zuberoan eta Bizkaian, ez dagoela **nin* laguntzailearen aztarnarik, ez bada bestela azal litekeen adibideren bat, aurrerago ikusiko dugunez. Beraz, beste bi galdera etorri zaizkigu burura: «Teorian bederen, muturreko dialektoek arkaismoak gordetzeko joera handiagoa badute, zergatik ez dago **nin* laguntzailearen alerik bi muturretan?» Eta, «erdialdea berritzailea izanik, zergatik mantendu du arkaismoa, bazterreko mintzok berritu badute?». Galdera horien erantzuna bilatzetik dator saio hau.

Horrezaz gain, indikatibotik landako NOR-NORI-NORK saileko perifrasiari ere begiratu diegu. Hori dela eta, Nafarroa hirutan bana daitekeela ikusiko dugu: **ezan* datiboarreko markarekin erabiltzen duen eremua, **ezan* datiboarreko markarik gabe erabiltzen duen eremua eta **erazan* erabiltzen duen alderdia. Gainera, ikusiko dugu azken aditz laguntzaile horrek uste baino hedadura handiagoa duela, Erronkaribarren eta Zaraitzun ere agertzen baita.

2. Indikatiboko adizkiak: **nin* eta **eradun* Nafarroan

Euskararen dialekto historikoetan NOR-NORI-NORK sailean hiru aditz laguntzaile ditugu. Gainera, laguntzaileok banaketa geografiko ezaguna dute, oro har: **edutsi* agertzen da mendebaldeko testuetan, **eradun* dago ekialdean eta erdigunean; azkenik, ustez, **nin* euskalki guztiek dute edo inoiz izan dute (ik. Mounole 2015: 480). Dena den, aditz laguntzaileen hedadura eta mugak zehazteko daude.

¹ Lan hau ondoko ikerketa talde eta proiektuen baitan egin da: *Monumenta Linguae Vasconum* (V): *periodización y cronología* (FFI2016-76032-P), *Hizkuntzalaritza Teoriko eta Diakronikoa: Gramatika Unibertsala, Hizkuntza Indoeuroparrak eta Euskara* (UFI11-14) eta *Historia de la lengua vasca y lingüística histórico-comparada* (IT 698-13). Hona ekarri ditugun bi gaiak bi mintegitan aurkeztu ditugu. Beraz, biziki eskertu behar ditut bertan oharrak egin dizkidaten entzuleak. Horrezaz gain, Eneko Zuloagari eta Ricardo Gómezi eskerrik eman behar dizkiet artikulu honi egindako iruzkin eta zuzenketengatik.

Hau esanda, dakusagun, 1750 aurretik, goi- nafarreraz laguntzaileok izan duten bilakabidea. Hasieratik bertatik, **eradun* eta **nin* laguntzaileak agertzen dira Nafarroa osoan:

Les textes haut-navarrais du 16ème siècle, présentent aussi bien des formes de **eradun* que des formes de **i* [...]. Néanmoins, ne connaissant pas la provenance exacte de certains des textes étudiés (plus spécialement du *Gure Aita*), il est assez difficile d'offrir de conclusion embrassant les différentes variétés du haut-navarrais (Mounole 2011: 137-138).

Goi-nafarreraz XVI. mendean geroztik lekukotzen da **eradun*, baina ez da, oro har, aditz laguntzaile hori bakarrik agertzen, **nin* ere agertzen baita. Arestiko aipuan Mounolek goi-nafarrerari dagozkion ondorio orokorrek ateratzea zaila dela dioen arren, interesgarria dirudi, mendez mende, lekukotasunez lekukotasun eta eskualdez eskualde ikustea testuetan zer gertatzen den.

XVI. mende bukaerako Aresoko otoitz zaharretatik hasiz gero, bertan indikatiboko NOR-NORI-NORK saileko hiru perifrasi ditugu, eta beti **nin* laguntzailea erabiltzen da: *dizquigueney*, *diezcun* eta *diztegun* (ik. orain honetaz Ariztimuño 2016). Iparralde-rago joaz, Berako olagizonaren 1674ko eta 1676ko gutunetan hamar aukeretatik bitan erabiltzen da **eradun* eta zortzitan **nin*. Hala ere, ez dirudi banaketa osagarrian direnik, *derauçut* 'nik zuri' agertzen da, baina *dizut*, *dizudanean* 'nik zuri' ere bai. Gutun horietako iraganeko kasu bakarra **eradun* da: *nerauçun*. Ibar eta mende berreko Joseph Elizalderen gutunetan eta Miguel Elizalderen eta honen izebaren arteko gutunetan beti erabiltzen da **nin*: *dit*, *diot*, *nion*, *diot* ditu lehenak, *zenidan*, *diot*, *dizut*, *diozuela* bigarrenak. Aitzitik, Lesakako 1609ko esaldi batean *derauçec* agertzen da. Basaburu Txikian Bortzirietakoaren antzeko egoera bide da, halakorik baieztatzeko lekukotasun gutxiago dugun arren: *didaçu*, *deraudaçu* eta *derauçue* agertzen dira 1569ko Ezkurrako lekukotasun batean.

XVI. mendean ohikoak ziren ezkontza fedetan **eradun* agertzen da Arizkun, Beorburun, Olatzagutian, Bakedaon, Agoitzen, Zufian eta Espartzan;² aldiz, Utergan **nin* laguntzailea agertzen da. Dena dela, dialektologiarako, interesgarriagoak dirateke auzi-agirietan agertzen diren lekukotasunak, ez baitaude fosildutako egituretan: *didazue* (Goizueta, 1633), *deraut* eta *didate* (Gorriti, 1554), *estrauço* (Larrasoaña, 1606), *eraman dizquidate* (Baraibar, 1649), *ecioat* (Egues, 1596), *dizquedan* (Iruñea, 1562), *diote* (Iruñea, 1596), *draut* eta *dit* (Etxauri, 1598), *dausquidala* (< **derauzquidala*; Muruzabal, 1605), *diat* (Irunberri, 1629), *drayçudala* (< **derauzudala*; Artaxoa, 1607). XVII. mende hasieran Orreagako Amari eskainitako bertsoan *eman dio* agertzen da. Mende berean Iruñean sarituak izan ziren olerkietan *draue* eta *digu* (Ezku-rrak), *drauco*, *dion*, *digu* (Aldazek) eta *eman çigu*, *ematen dió* (Elizalde) ditugu; bietarik alegia. Zaraitzun, Otsagabiko 1598ko lekukotasunean bi kasutan agertzen da **nin* laguntzailea: *emanen nioque* eta *eracuchico diot*. Ezkarotzen ere, 1590eko esaldian, bi aldiz agertzen da **nin* laguntzailea: *emanen diat* eta *nay diat*; dena den, azken hori ez da NOR-NORI-NORK sailekoa, alokutiboa baizik. Ikus daitekeenez, kontuan hartu ditugun bi aditz laguntzaileak ez daude banaketa osagarrian.

² Espartzako lekukotasunean **eradun*-en laguntzailea eta trinkoa lekukotzen dira, baina *drauçut* da lehena eta *draudaçu* bigarrena; biak dira 'nik-zuri-hura'.

Era berean, Beriainek **nin* eta **eradun* laguntzaileak erabiltzen ditu, eta bere obretan ere ez dirudi bien arteko banaketa osagarririk dagoenik. Dena dela, bada ohar aipagarririk: batetik, **nin* laguntzailearen agerraldi kopurua **eradun*-ena baino askozaz altuagoa da: *Mezan* 205 alditan dakar **nin* eta 43 alditan **eradun*. Gainera, azken hori orainaldian bakarrik erabiltzen du Beriainek bere obretan. Bestalde, **eradun* laguntzailea kasu gehienetan, *draugu* batzuk izan ezik, beti testuan txertatu diren aipu edo besteen esanetan agertzen da.

Hurrengo mendean, 1729ko sermoian eta 1743ko bietan beti **nin* laguntzailea erabiltzen da, eta Elizaldek dotrinan ez du inoiz **eradun* erabiltzen. Aldiz, 1753ko Goizuetako sermoian **eradun* da nagusi: *derazquiola*, *cerazquizon*, *cerazquiola*, **nin* laguntzailearen bakanen artean (cf. Reguero 2015). 1750eko eliza-aginduko Elbete eta Elizondoko bertsiotan *derabeztegaric* agertzen da, baita erro bereko diruditen *dabegu* (< **derauegu*) eta *causatuco daucutela* ere.

Ikusten denez, **eradun* goi- nafarrera arkaiko eta zaharraren ia eremu osoan lekukotzen eta erabiltzen da, nahiz eta XVIII. mendetik aurrera ez den agertzen Nafarroako hegoaldeko testuetan: Beriainek bi aditz laguntzaileak erabiltzen ditu, baina hurrengo mendeko Elizalde, Markotegik, Juan Iberokoak, Utergako dotrinak eta Lizarraga Elkanokoak ez dute **nin* laguntzailea baizik erabiltzen. Iruñetik iparraldera, aldiz, gaur arte mantendu da bi aditz laguntzaileen arteko lehia.

Beraz, gaurko hizkera nafar batzuek **eradun* mantentzen dute: *dazkizut* ‘derauz-kizut’, *nazkizun* ‘nerauzkizun’, *zazkiezun* ‘zerauzkiezun’ gisakoak bildu ditu Zuazok (2013: 92) Mailopen, Aralarren magalean. Larraungo ipar-mendebalean eta Araitz-Betelun *-a-* erroa dagoela dio Apalauzak (2012: 360-361), eta, ezbairik gabe, **eradunetik* datoz *dakot* gisakoak. Baztanen, datiboa lehenengo edo bigarren pertsona denean **eradun* erabiltzen da; hirugarrenarekin **nin* (Zelaieta 2008: 196). Burundán ere **eradun* agertzen da (Erdozia 2001). Ibarrek (2000: 172-176) emandako datuetan, Eguesibarko eta Erroibarko eremu batzuetan, batez ere iparraldean, *-ako-* eta *-akote-* oinarria duten adizkiak agertzen dira, zalantzarik gabe **eradunenak*; aldiz, Ultzamaldean **nin* erabiltzen da (Ibarra 1995: 440-453).

3. **Nin* aditz laguntzaile moduan: arkaismoa ala berrikuntza?

Berriki arte (ik., besteak beste, Mounole 2015), **nin* laguntzailea hartu izan da forma zahar eta inoiz orokorra izandakotzat. Lakarrak (1986) halaxe esan zuen:

G. eta G.N.ren zati bat izan dira lehendabizikoak sistema aberatsago bat murrizten diorekin soilik geldituaz beste euskalkietan oraindik eredu horrezaz gainera besteren bat ere bazerabiltean. B.k beranduago egin du hautaketa hori eta, halabeharrez, G.k egindakoaren kontrako bidetik. Haatik, ez du honek eragozten historikoki, hots, testuek lekukotasuna ematen duten garaian, *dio* forma orokortzat jotzea.

Berrikiago Lakarrak (2014) **nin* erroa eta **eradun* hartu ditu forma orokor eta zahartzat, eta **edutsi* mendebaldeko berrikuntza dela iradoki du. Hartara, Lakarraren arabera (eta bere terminoak erabiliz), *eradun/-tsi* eta **nin* historikoki ia orokorrak izan dira, eta Bizkaiko euskara bakarrik geratzen da kanpoan; aldiz, *eutsi* ez da mendebaldetik atera. Hori kontuan izanik, zazpi berrikuntza proposatzen ditu Lakarrak (2014):

1. *eradun*-en gramatikalizazioa (orokorra)
2. *-i*-ren gramatikalizazioa (orokorra)

3. *eutsi*-ren gramatikalizazioa B-n eta A-n
4. *eradun*-en galera singularrean G-n eta B-n
5. *eradun*-en galera pluralean B-n
6. *-i*-ren galera pluralean B-n
7. *-i*-ren galera singularrean B-n

Dena den, Mitxelenak (1960: 698) berrikuntzatat bide zuen **nin* laguntzailea: «El gipuzcoano parece haber sido, junto con una parte del alto-navarro, el primer dialecto que ha seleccionado, sin duda por una innovación, estas formas tripersonales [**nin* dutenak] con exclusión de otras en el auxiliar transitivo». Saio berean aurrerago halaxe dio: «No hay razón finalmente para pensar que tenemos más derechos sobre estas últimas [*-i-* dutenak] que nuestros vecinos: sólo nos hemos [gu, gipuzkoarrok] adelantado a ellos [nafarrak eta lapurtarrak] en su generalización y empleo exclusivo» (1960: 700).

Aipu horretan Mitxelenak esandakoaren ildoari jarraituz, **nin* laguntzailea erdiguneko berrikuntzatat, eta ez euskalki guztiek egindako berrikuntza orokortzat, hartzeko arrazoiak ditugula uste dugu. Horretarako lekukotasun eta euskalki zaharretan NOR-NORI-NORK saileko indikatiboko laguntzaileek duten agerraldiei begiratuko diegu.

Mendebaldera jotzen badugu, Bizkaian adibide bakarra *Refranes y Sentencias* erre-frau bilduman dago eta, beraz, Bizkaitik kanpo bildua izan daiteke: *Arloteari emayoc arrauça, escatuco dyc zoça* (RS 25).³ Bizkaiko gainerako testuetan **edutsi* dago sistematikoki. Araban aldakortasuna handiagoa da, eta dirudienz geografiarekin zerikusia du aldakortasun horrek: Arabako mendebaldekoa den Betolatzak sistematikoki du **edutsi* eta *Dotrinazko Sermoitegian* ez da inoiz **nin* agertzen laguntzaile moduan, nahiz eta beste hainbat arkaismo badituen (Ulibarri 2015); aitzitik, erdialdean eta ekialdean **nin* eta **edutsi* agertzen dira: Lazarragak, Gamizek, Albenizek eta Iturbek biak dituzte. Gamizek bi kasuetan **nin* datiboa hirugarren pertsona denean (Milia Lasturkoarenean bezala): *dio*, *cio*. Besteetan **edutsi*: *deust*, *dust*, *duztazu*, *duzco*. Portalek olerkian behin bakarrik erabiltzen du adizki hirupertsonala eta orduan **nin* dakar. Lazarragak **eradutsi* ere badakar, lau aldiz. Bi aldiz hirupertsonal arrunt gisa, beste bitan kausatibo moduan.

Dirudienz, Gipuzkoako mendebaldeko egoera Arabakoaren antzekoa da: Milia Lasturkoaren bertsoetan behin agertzen da **nin* laguntzailea eta hiru aldiz **edutsi*: *eguín deust*, *eguín deuscu*, *artu deusat* eta *edegui dio*.

Mendebaldetik erdialdera pasatzen bagara, gipuzkera zaharretan **eradun* daukagu NOR plurala denean; aldiz, gainerako adizkietan **nin* agertzen da. Otxoa Arinenak dira, besteak beste, ondokoak: *dirauzt*, *dirautza*, *dirauzku*, *dirauzkagu*, *dirauztazu* ditugu batetik, eta, bestetik, *diot*, *dizut*, *diet*, *dit*, *dio*... Edonola ere, gipuzkera modernoan ez da **eradun* agertzen. Lapurdin eta Nafarroa Beherean, batik bat, **eradun* agertzen da, baina datiboa hirugarren pertsona bada, **nin* erabiltzen da. Dena den, Etxepareren olerkietan **nin* agertzen da, baina, *heuscarari eman dio* (14. «Kontra-pas») adibidean salbu, beti alokutiboa denean; gainerakoetan **eradun* dakar: *Norc-*

³ Eneko Zuloagak (ahozko gaztigua) esan digunez, berak ere Bizkaitik (eta, areago, mendebaldetik) kanpokotzat du erre-frau hau: adizki kontuak ez ezik, *arrauça*-k ez dauka *a + a > ea*.

tza askotan hirugarren pertsonak aldaketak jasaten ditu; aitzitik, lehen eta bigarren pertsonan ez da aldaketarik egoten (Mańczak 1957: 301-312).

5. Hegoaldeko erdiguneko hizkeretan, hau da, historikoki **nin* eta **eradun* laguntzaileak izan dituzten hizkeretan, **nin* da gailendu dena; eta usu forma berria da zaharraren gainera nagusitzen dena.

Dialektologia diakronikoak erakusten duenez, ezaugarri batzuk eremu batean sortu eta inguruko eskualdeetara hedatzen dira. Dena den, ezaugarriok progresiboki ahuldu egiten dira fokutik aldenitu ahala. Gisa horretako ezaugarriei begiraturik, Hockek (1991: 440; cf. Petit 2007: 36) hiru gune bereizten ditu: foku gunea, non bertan sortu den berrikuntza eta, hots aldaketa bada, erregulari garatzen den; hondar gunea, non ez den berrikuntza hori iritsi; azkenik, bien arten trantsizio gunea dago, non berrikuntza iraungitzen den. Hockek (1991: 440) iradokitzen duenez, foku gunea geografikoki eta soziolinguistikoki erdigunean egon ohi da; aldez, hondar gunea ertzean egoten da. Nolanahi ere, Petitek (2007: 36-37) azaldu bezala, teoria hori aitzin-hizkuntza edo aitzin-dialektoa berreraikitzeke interesgarria bada ere, kontu handiz erabiltzekoa da; batez ere lekukotasunek egoera dialektala islatzen dutelako, hizkuntza komunaren ondoko egoera, alegia:

Pour les langues anciennes de la famille indo-européenne et pour la reconstruction de la proto-langue, l'exploitation de cette théorie se révèle intéressante, mais parfois délicate. On en est souvent réduit, par la nature même de la documentation, à se fonder uniquement sur des langues communes, déjà cristallisées à travers une sélection de faits dialectaux, et à ne plus pourvoir que soupçonner imparfaitement la complexité des faisceaux d'isoglosses (Petit 2007: 36-37).

Hockek iradokitakoari jarraituz (1991: 440; cf. Petit 2007: 36), **nin* laguntzaile gisa gramatikalizatzearen foku-gunea Nafarroa hegoaldean edo Gipuzkoan jar dezakegu; aldez, Nafarroako iparralde eta ekialdea, Lapurdi, Nafarroa Beherea eta Arabako erdialde-ekialdea trantsizio guneak lirake. Azkenik, Bizkaia eta Zuberoa hondar guneak lirake, berrikuntza izan ez zuten eskualdeak, alegia. Dena den, Zuberoa hondar gunetzat baino gehiago trantsizio gunetzat har daiteke, kontuan hartzen badugu ekialdeko mintzok alokutiboa sortu dutela **nin* laguntzailearekin.

4. Baldin eta **nin* laguntzailea berrikuntza bada, non dago fokua?

Gure hipotesia zuzena bada eta **nin* aditz laguntzaile gisa erabiltzea erdialdean egindako berrikuntza bada, zenbait galdera etor dakizkiguke gogora: Noiz sortu eta hedatu zen berrikuntza hori? Eta, non sortu zen berrikuntza?

Ez dira aise erantzun ditzakegun galderak eta, zalantzarik gabe, hipotesiak indarra hartuko badu, azterketa sakonagoa eta zabalagoa egin beharko da. Arestian azaldu dugun Hocken (1991) proposamena ontzat hartzen badugu, berrikuntza sistematikoki gertatu den gunea izango genuke foku.⁵ Hori horrela, lekukotasunei begiratzeko badiegu, ikus daiteke Nafarroako hegoaldean eta Gipuzkoan gertatu dela alda-

⁵ Edonola ere, kontuan izan behar dugu Hock hots aldaketen erregularitasunaz ari dela; **nin* laguntzailearen kasuan, ordea, bestelakoa da aldaketa, nahiz eta erregularra izan den leku batzuetan.

keta sistematikoki; hau da, bi eremu horietan desagertu da **eradun* eta nagusitu da **nin*. Hortaz, Hocken ildoari jarraikiz, biak izan daitezke foku. Horrek sortzen duen galdera da, bietatik non sortu da? Hemen dugun arazoa da Gipuzkoaren eta Nafarroaren arteko mugako eskualde nafarretan **eradun* mantentzen dela, kasu batzuetan bakarrik. Ikusi dugun bezala, Gipuzkoarekin muga egiten duten Mailopen eta Araitz-Betelun **eradun* dugu batzuetan. Hortaz, berrikuntza ez da sistematikoa, eta ondorioz, trantsizio gunetzat har genezake. Hori dela eta, ez da erraza azaltzea batetik bestera nola igaro den.

Beste azalpena izan daiteke berrikuntza paralelotzat hartzea; hau da, Gipuzkoak batetik eta Nafarroako hegoaldeak bestetik egindako bideak izatea. Dena den, garai bertsuan egindako berrikuntza dela dirudi; bi eskualdeak geografikoki gertu daude biak aldaketa beregainak izateko. Hortaz, burura etortzen zaigun erantzun posible bat da berrikuntza Nafarroako hegoaldean sortua izatea, hots, bertan egotea foku-gunea eta gainerakoa trantsizio gunea izatea. Testuetan ikusten denez, Nafarroako hegoaldean galdu da, beste inon baino lehenago, **eradun* laguntzailea. Gogora dezagun Beriainek biak zituela, baina **eradun* askozaz ere gutxiagotan erabili zuela; aldiz XVIII. mendean ez da **eradun* laguntzailearen arrastorik Nafarroako hegoaldean. Gipuzkoan, ordea, mende haren hastapenetan agertzen da **eradun*, Otxoa Arinen dotrinan ikus dezakegunez.

Beraz, irudi luke inoiz Gipuzkoa trantsizio gune izan bazen ere, ondoren bere bidea egin zuela, Nafarroatik bereiziz, eta, horrela, **nin* laguntzailearen gramatikalizazioarekin jarraitu.

5. Indikatibotik landako NOR-NORI-NORK saileko laguntzaileez

Aurreko atalean ikusi dugunez, goi-nafarrera arkaiko eta zaharrea NOR-NORI-NORK sailean aldakortasuna dago indikatiboan, baina hortik landa ere ez da homogeneotasunik ageri. Hain zuzen ere, iparraldeko eta hegoaldeko goi-nafarrerak bereiz daitezke sail horretan erabiltzen den laguntzailearen arabera. Zehatz esanda: hegoaldekoek **erazan* erabiltzen dute, eta iparraldekoek **ezan*; gainera, iparraldeko hizkera batzuek, ez denek, *dativ flag* edo datibo aurrekoa dute (Trask 1997: 228).

Hegoaldeko goi-nafarreraren ezaugarri eskusibotzat hartu ohi da indikatibotik landako NOR-NORI-NORK saileko **erazan* laguntzailea (Camino 2003: 75). Lehen lekukotasunetatik agertzen da, eta adibide zaharrena Juan Irañetak 1549an idatzitako gutuneko esaldian dago: *parca derozola*. XVII. mendean ere lekukotzen da aditz laguntzaile hori: *eros draçoqungatic* (1609ko Elizalderen olerkia), *eman draçoqaguçu* eta [...] *trazogula* (XVII. mendeko katixima zatiak). Beriainek ere sistematikoki erabiltzen du **erazan* aditza: *eman drazquiogun*, *igor draçoqun*, *barca drazquiogun*, *eman draçoquete*, *eman draçoquegutela*. Hegoaldeko aldaeran mintzo den Izarbeibarko Adios herriko 1650eko esaldi batean *çadaçu* agertzen da; **derazadazu* batetik erator daiteke, jarraian ikusiko dugun bezala.

Caminok (2003: 75) dioenez, XVIII. mendetik aurrera ez da lekukotzen **erazan*-en adizkirik, ez Lizarraga Elkanokoaren lanetan, ezta ekialderagoko idazki berriagoetan ere. Halaber, aipatzen du Bonapartek Elkanon, Garesen, Oltzan eta Goñin zarazu eta zaguzu bildu zituela, ez ***drazadazu* edo ***drazaguzu*. Aezkoan ere *dazaguzu* dago, ez ***drazaguzu*.

Nolanahi ere den, Bonapartek emandako *zarazu* eta *zaguzu* **erazan* aditzaren formak izan daitezke: **derazadazu* > *dazadazu* > *zadazu* > *zarazu*. Bigarrenari izarñoa kendu diogu, Elizalde bere 1735eko dotrinan *eman dazaguzu*, *barca dazquiguzu*, *eracutsi dazaguzu* dituelako. Gure ustez, adizki horien atzean dagoen laguntzailea **erazan* da; eta, beraz, arestian emandako Adiosko 1650eko *çadaçu* eta Aezkoako *dazaguzu* ere **erazan* izan daitezke.

Elizalderen aditz laguntzaileen formak aztertzen baditugu, goian eman ditugun NOR-NORI-NORK adizki horiek ez dirudite **ezanenak* direnik. Hain zuzen ere, NOR-NORK saileko formetan *de-* du Elizalderen testuak: *erran dezala*, *sinesta dezagula*, *eguin dezatela*; aginterazko formetan *e-* galtzen dute adizkiek, *zazu* adibidean ikusten denez. Aldiz, NOR-NORI-NORK saileko aginteran *da-* dugu: *dazaguzu*, *dazquiguzu*. Beraz, ez dirudi **ezan* denik; aitzitik, Beriainek bezala **erazan* erabiltzen du. Hala ere, NOR-NORI-NORK saileko subjuntibozko adibide bakarra dugu, eta hor **ezan* erabiltzen du: *dezogungatic*.

Elizalderen adizkien azterketa horretatik ateratako ondorioak beste lekukotasun berriagoetara heda daitezke eta, beraz, proposa daiteke Aezkoan egun dagoen *dazaguzu* ere **erazan* dela; baita, besteak beste, Bonapartek (OOV: III) argitaratutako Aezkoako katiximan agertzen den *Jangoicoac eman dazquigula* (< **derazquigula*) horretan duguna ere. Caminok (2003: 75) iradokitzen du Aezkoan **erazan* balego ***drzaguzu* behar lukeela —Beriainen obretan eta xvii. mendean agertzen diren adizkietan oinarrituz behar bada—, baina iparraldeko goi-nafarrerako hizkera askotan *dakot* ‘diot’ daukagu **eradun* aditzarekin, ez ***drakot*. Beraz, hizkera horietan *derau-* > *da-* egin da **eradunekin*; eta, hortaz, *deraza-* > *daza-* gertatzea guztiz egiantzekoa da.

Hori hala dela onartuz gero, **erazan* aditz laguntzailea hegoaldeko goi-nafarreratik haratago, Zaraitzun eta Erronkaribarren ere agertzen dela uste dugu. Goraxeago aipatu dugun Aezkoako katiximaren Zaraitzuko eta Erronkaribarko ordaintzat hauek dakartza Bonapartek: Zar *Jangoicoac eman dazaizcula* eta E *Jangueicuaq emon dazquigula* (OOV III: 290-291; Camino & Gómez 1992). Besteak beste, katixima bereko Zaraitzuko Aitagureko *parca dazaizcuzu* eta Erronkaribarko *parca dazquiguzu* adizkietan ere **erazan* legoke. Aezkeraz ikusi bezala, horietan ere ez dugu ***dr-* espero. Nahiz eta Erronkaribarren zein Zaraitzun *dra(de)* eta *zra* gisako adibide andana dauden, **eradun* adizkietan ez dago *muta cum liquida* multzorik.

Badarik, xviii. mendearen erdialdetik aitzina, **erazan* aditzak eremua galdu du —edo hala dirudi— hegoaldeko goi-nafarreraz. 1750 ondoko testuak arakatzen baditugu, zailagoa da **erazan* aurkitzea. Lizarragaren *Ongui iltzen laguntzeco itzgiaic* obraren edizioan Ondarrak (1984) jasotako aditz zerrendan, indikatibotik landa, aginterakoak ez diren adizkietan **ezan* agertzen da: *dezogun*, *dezoque*, *balezaguque*. Aldiz, aginteraz aferesia izan duten **erazan*-en adizkiak izan daitezke: *zaguzu*, *zozu* eta, aferesi gabe, *dezquidala*, *dazquiguzu*. Hau da, Lizarragak bere obretan Elizalde duen banaketa bera dukegu: aginteran **erazan* erabiltzen da, subjuntiboan eta ahale-
ran **ezan*. Egun, Ultzaman eta inguruan *dezoket*, *dezokegu*, *zezoken* modukoak jaso ditu Ibarrek (1995: 454-455).

Bestelakoa da iparraldeko goi-nafarrerako hizkeretan daukagun egoera. Mintzo horietan **ezan* erroa erabiltzen dute *-i-* *dative flag* edo datibourrekoarekin, Lapurdin eta Nafarroa Beherean bezalaxe: *eztiazola eragozi* ‘ez diezaiola eragotzi’ (1626ko Leitzako apaizaren auzian), *eguin deaçadazun*, *egor diezadazun*, *barca diazadazu* (Berako

olagizonaren 1676ko gutunetan), *eman diezazuela, yiuz diezazula* (xvii. mende bukaerako J. Elizalderen gutunetan). Kasu horretan, aipagarri da *barca diazadazu* aginterazko perifrasi. Caminok (2013: 129-130) Nafarroako ipar-ekialdeko eta Lapurdiko euskararen berrikuntza eskusibotzat dakar; besteak beste, Materrak hauek ditu: *Declara diaçadaçu hobequiago* eta *Beha diaçoçu, aita cerucoa, pietatezco obra handi huni*. Dena den, Leizarragak eta Axularrek ez dute halakorik. Subjuntiboko perifrasi analogiaz hedatua bide den ezaugarri horrek Bortziriak Lapurdirekin lotzen du beste behin. Dena den, ohart gaitezen Nafarroako hegoaldeko mintzoetan ere bada goela *d-* aginterazko **erazan*-en adizkietan: *drzaguzu* (Berriain), *dazaguzu* (Elizalderen dotrinan).

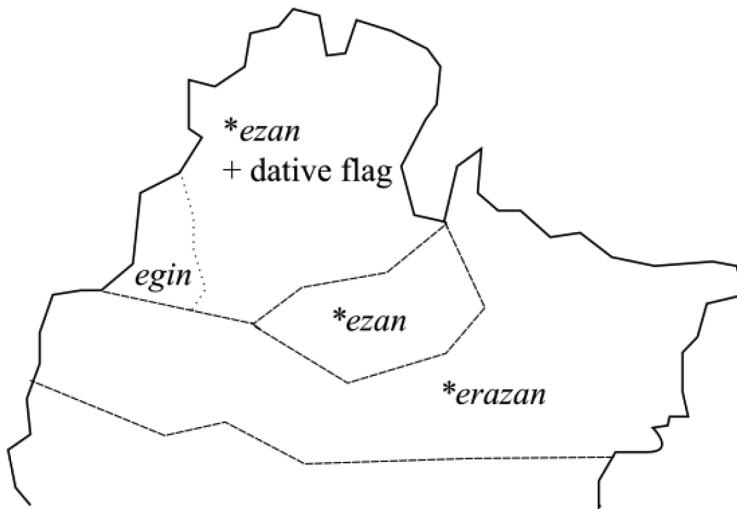
Bestalde, Miguel Elizalderen eta bere izebaren arteko xvii. mende bukaerako gutunetan **ezan* dago, baina datiboarekorik gabe, beharbada aferesiagatik: *escribi zadazu* eta *bidal ezaguzu*. xviii. mendetik aurrera adizki aferesidunak ugaritzen direnez, zailagoa da jakiten adizkiaren jatorrizko forma zein den; besteak beste, 1743ko bigarren sermoian aldaera aferesidunak ditugu, eta ezin da jakin jatorrian *-i-* datiboarekkoa ote zegoen: *erran zadazute, erran zadazu*.

Gipuzkoarekiko mugan txandaketa dugu: Aresoko otoitzetan *eguin* agertzen da NOR-NORI-NORK saileko laguntzaile gisa: *erregutu eguiozu* eta *eracusi eguiguçu*. Hala ere, testu berean *jazquiguçu* dugu; alegia, **ezan* ere erabiltzen da *dative flag* delakoarekin. Horretaz landara, Iruñetik iparraldeko inguru batzuetan **ezan* erabiltzen da: 1743ko sermoi batean *deitu eztezon* ‘dei ez diezaion’ dago, eta *resisti dezoque* ‘resisti diezaioke’, *conjura dezoten* ‘konjura diezaioten’ ditugu urte bereko beste sermoi batean.

Orain arteko adibideetan ikusi dugunez, oro har, datiboaren marka erroaren ondotik jarri ohi da. Dena den, bada txandaketarik testuetan, batik bat datiboa hirugarren pertsona denean. Hain zuzen ere, Berako olagizonaren gutunetan *eman deozaçun* ‘diezaiozun’ dugu, eta bertan erroaren aurretik dago datiboaren marka. Dena den, datiboa bigarren pertsona denean, *dative flag* eransteaz gain, datiboa erroaren ondotik dago: *egor diezadazun*. Gainerako testuetan *-o-* datiboko hirugarren pertsonaren marka erroaren eskuinean dago. Besteak beste, 1743ko lehenengo sermoian *deitu eztezon* dago, datibo marka erroaren ondoren duela, eta *resisti dezoque, conjura dezoten* ditugu urte bereko 2. sermoian. Gauza bera dugu, dirudienez, Elizalderen *esca dezogungatic* eta 1729ko sermoiko *dispensa dezoque* adibideetan. **Erazan* aditzari dagokionez, Irañetaren gutunean agertzen den *parca derozola* horretan erredundantzia dugula dirudi, eta datiboko marka bitan dugu; batetik, morfema kausatiboaren eta erroaren artean eta, bestetik, erroaren ondoren. Dena den, lehen *-o-* bigarrenaren asimilazioz ere izan liteke, hutsa ez bada: **derazaola > derazola > derozola*. Gainerako testuetan *-o-* erro ondotik ageri da: *draçoğun, draçoten* (Berriain).

Laburbilduz, dirudienez, garai zaharretarako lau eremu bereiz daitezke goi-nafarreran NOR-NORI-NORK saileko aditz laguntzaileari erreparatuta. Iparraldean **ezan* erabiltzen da, *dative flag* delakoarekin; dena den, Gipuzkoarekin muga egiten duten eskualde batzuetan *egin* ere agertzen da, Aresoko otoitzetan ikus dugunez. Hegoaldean **erazan* dugu; aldez, erdigunean **ezan* agertzen da, baina datiboarekorik gabe. Azkenik, xviii. mendetik aurrera, hegoaldean **erazan* galdu eta arrasto bakanak geratu ziren, aginteraz bereziki, eta erdiguneko **ezan*-en aldaerak nagusitu zirela dirudi.

Ondoko mapa honetan ikus dezakegu Nafarroan agertzen diren aditz laguntzaien distribuzio geografikoa:

1. mapa

NOR-NORI-NORK saileko *egin* / **ezan* / **erazan* aditz laguntzaileak

6. Ondorioak

Saio honetan goi-nafarrerazko lekukotasunetan ditugun NOR-NORI-NORK saileko perifrasiari erreparatu diegu. Hori horrela, proposatu dugu **nin* aditz laguntzailea erabiltzea sail horretako indikatiboko aditz laguntzaile moduan erdialdeko hizkerek egindako berrikuntza izan daitekeela. Onartzen dugu proposamena irris-takorra izan daitekeela eta oraindik asko dagoela argitzeko, baina iruditzen zaigu erdialdeko mintzoei sail horretan erakusten dituzten irudia eta bilakabidea errazago azal daitezkeela erdialdeko berrikuntzat hartuta. Aitzitik, **nin* laguntzailea arkaismotzat hartuz gero, azaldu beharko genuke zergatik ez den nagusitu **eradun* berrikuntza eta bai nagusitu den arkaismoa; zergatik, berrikuntza izanda, Beriainek egitura zehatz batzuetan bakarrik duen **eradun*. Gure proposamena ontzat hartuta, galdera horiek aise erantzunda leudeke. Arazoa ikusten dugu, ordea, Zaraitzun eta Errokaribarren. Bi ibar horietan testu zaharrenetan **nin* laguntzailea ageri da, baina berriagoetan **eradun* dago. Dena den, hipotesiak ikerketa sakonagoa merezi duelakoan gaude.

Bestalde, indikatibotik landako perifrasiari begiratuta, ikusi dugu Nafarroa lautan bana daitekeela. Gainera, hegoaldeko goi-nafarreraren ezaugarri esklusibotzat hartu izan den **erazan* hortik kanpo Zaraitzun eta Errokaribarren ere badela erakutsi dugu. Horrek bide berriak ireki ditzake Nafarroako ekialdeko eta hegoaldeko hizkeren bilakabidea aztertzeko orduan.

7. Bibliografia

- Apalauza Olo, A., 2012, *Nafarroako ipar-mendebaleko hizkeren egitura geolinguistikoa*. Iruñea-Bilbao: Nafarroako Gobernu-Euskaltzaindia.
- Ariztimuño, B., 2016, «Euskararen dialekto zaharrak aztertzeko saioa: aitagureen *mithridates* baten deskribapena», in G. Aurrekoetxea, J. M. Makatzaga & P. Salaberri, 2016, *Hire bordatxoan. Txipi Ormaetxea omenduz*. Bilbo: UPV/EHU, 21-40.
- Bonaparte, L. L., 1991, *Opera omnia vasconice*, 4. liburuki. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Camino, I., 2003, *Hego-nafarrera*. Iruñea: Nafarroako Gobernu.
- , 2013, «Euskalkien historiaz: Lapurdi eta Nafarroa Garaia», in R. Gómez, J. Gorrochategui, J. A. Lakarra & C. Mounole (arg.), *Koldo Mitxelena Katedraren III. Biltzarra – III Congreso de la Cátedra Luis Michelena – 3rd Conference of the Luis Michelena Chair*. Vitoria-Gasteiz: UPV/EHU, 77-140.
- & R. Gómez, 1992, «Bonaparteren argitaratzeko irizpideez: Aezkoa, Zaraitzu eta Erronkariko dotrina (I)», *ASJU* 26: 2, 453-581.
- Ettxepare, B., 1545 [1980], *Linguae Vasconum Primitiae* (Patxi Altunaren edizio kritikoa). Bilbao: Euskaltzaindia & Ediciones Mensajero.
- Erdozia, Jose Luis, 2001, *Sakana erdialdeko euskara*. UPV/EHUko doktorego tesia.
- Hock, H. H., 1991, *Principles of historical linguistics*. Second edition, revised and updated. Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- Ibarra, O., 1995, *Ultzamako hizkera. Inguruko euskalkiekiko harremana*. Iruñea: Nafarroako Gobernu.
- , 2000, *Erroibarko eta Esteribarko hizkera*. Iruñea: NUP/UPNA.
- Lakarra, J. A., 1986, «Bizkaiera Zaharra euskalkien artean», *ASJU* 20: 3, 639-681.
- (arg.), 1996, *Refranes y Sentencias (1596). Azterketa eta edizioa*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- , 2011, «Gogoetak euskal dialektologia diakronikoaz: Euskara Batu Zaharra berreraiki beharraz eta haren banaketaren ikerketaz», in I. Epelde (arg.), *Euskal dialektologia: lehena eta oraina*. Bilbo: UPV/EHU, 155-241.
- Mańczak, W., 1957-1958, «Tendances generales de changements analogiques», *Lingua* 298-325, 387-420.
- Mitxelena, K., 1960, «Gipuzcoano y vasco». Berrag. in Mitxelena, 2011, *Obras completas VII. Fonética y fonología. Morfosintaxis y dialectología* (al cuidado de Joseba A. Lakarra e Iñigo Ruiz Arzalluz). Donostia-Gasteiz: *ASJU*ren Gehigarriak, 697-700.
- , 1982, «Un catecismo salacenco». Berragit. in Mitxelena, 2011, *Obras completas XI. Textos vascos* (al cuidado de Joseba A. Lakarra e Iñigo Ruiz Arzalluz). Donostia-Gasteiz: *ASJU*ren Gehigarriak, 609-632.
- Mounole, C., 2011, *Le verbe basque ancien: étude philologique et diachronique*. UPV/EHUko eta Bordele IIIko doktorego tesi argitaragabea (= *ASJU* 2014).
- , 2015, «Datibo-komunztaduraz eta laguntzaile hirupertsonalen diakroniaz», in B. Fernandez & P. Salaburu (arg.), *Ibon Sarasola, gorazarre, homenatge, homenaje*. Bilbao: UPV/EHU, 473-490.
- Ondarra, F., 1984, *Joaquin Lizarraga. Ongui iltzen laguntzeco itzgiaic. Edizio kritikoa*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Padilla, M., 2017, *Zuberoako euskararen azterketa diakronikoa: XVI-XIX. mendeak. Analyse diachronique du dialecte souletin : XVIe-XIXe siècles*, UPV/EHU eta Université Bordeaux Montaigne-ko doktorego tesia.

- Petit, D., 2007, «Archaïsme et innovation dans les langues Indo-Européennes», in A. Lema-rechal & J. François (arg.), *Tradition et rupture dans les grammaires comparées de différentes familles de langues*. Mémoires de la Société de Linguistique de Paris, nouvelle série, tome xv. Paris: Peeters.
- Reguero, U., 2015, «Goizuetako 1753ko sermoia: edizioa eta azterketa», *ASJU* 49: 1/2, 203-228.
- , 2017, *Goi-nafarrera arkaiko eta zaharra: azterketa eta testuak*, UPV/EHUko doktorego tesi argitaragabea. *ASJU*-ren Gehigarrietan argitaratzeko.
- , prestatzen, «xviii. mendeko dotrina argitaragabe bat: *Doctrina santuaren explicacioa san Carlos Borromeoren Doctrinatatic, ta libruatatic aterraa*».
- Trask, L. R., 1997, *The history of Basque*. Londres & New York: Routledge.
- Ulibarri, K., 2015, *Dotrinazko Sermoitegia: galduriko hizkerak eta dialektologia historikoa*. UPV/EHUko doktorego tesi argitaragabea.
- Zelaieta, E., 2008, *Baztan-Bidasoako hizkeren azterketa dialektologikoa*. Iruñea-Bilbo: Nafarroako Gobernu-Euskaltzaindia.
- Zuazo, K., 2013, *Mailopeko euskara*. Bilbo: UPV/EHU.

Urtzi Reguero Ugarte

Hizkuntza eta Literaturaren Didaktika Saila - Hezkuntza eta Kirol Fakultatea

Juan Ibáñez de Sto. Domingo kalea, 1 - 01006 Vitoria-Gasteiz

945 01 42 00

urtzi.reguero@ehu.eus